

A 9. cikkely (1) „e művek többszörözését” említi „bármilyen módon és formában”. A WIPO-nak a Berni Unió Egyezményéhez készült kalauza szerint e szavak eléggé szélesen értelmezhetők ahhoz, hogy mindenfajta többszörözést jelentsenek, köztük minden más már ismert és még kitalálható eljárás. Az ECUP irányító csoportja meg van győződve arról, hogy ebbe beletartozik az elektronikus másolat készítése.

Ez a 9. cikk (1) bekezdésében szereplő többszörözési jog korlátozható „bizonyos speciális esetekben”, összhangban a Berni Unió Egyezmény 9. cikk (2) bekezdésével.

„Az unió országai törvényhozásának feladata, hogy engedélyezze ezen művek többszörözését bizonyos speciális esetekben, feltéve, hogy a többszörözés nem áll ellentétben a mű normális hasznosításával, és nem csorbitja ésszerűtlen mértékben a szerző jogosult érdekét.”

A nemzeti jogi előírások, amelyek megengedik a másolást magán-, kutatási vagy oktatási célra, a 9. cikk (2) bekezdésén alapulnak. E cikkely legfontosabb része „a mű normális hasznosítása” kitétel. A stockholmi konferencia (1967) jegyzőkönyve nem ad útmutatást arra, hogy mit jelent a „normális hasznosítás”. A fogalmazó bizottság jelentése szerint egy bizonyos célra „nagyon nagy számú másolat” készítése ellentmond a normális hasznosításnak.

Az ECUP irányító csoportja szerint a „mű normális hasznosítása” elektronikus környezetben megengedi azt a könyvtári szolgáltatást, amely nem konkurál egy, valamely kiadótól beszerezhető hasonló szolgáltatással vagy termékkel. Ez esetben a szerzői jogban szereplő „használati jogok” érvényesülnek. De ha egy könyvtár olyan dokumentumot kíván digitalizálni, amely már beszerezhető elektronikus formában a kiadótól, ez a tevékenysége már ellentmond a mű normális hasznosításának. Ez arra az esetre is áll, amikor a könyvtár távoli használatnak olyan cikket szolgáltat, amelyet

a használó a kiadótól is beszerezhetett volna. Az, hogy valami ellentmond a mű normális hasznosításának, nem jelenti azt, hogy a könyvtárak nem nyújthatnak ilyen szolgáltatást. Ez esetben a könyvtárnak tárgyalásokat kell folytatnia a kiadóval arról, hogy milyen feltételek mellett végezheti e tevékenységeket.

A 9. cikk (2) bekezdésében szereplő hármas feltételt megerősítette a WIPO 1996-os Szerzői Jogi Szerződése. Az 1. cikk (4) bekezdésével kapcsolatos Egyeztetett Megállapítás világossá tette, hogy a többszörözési jog – ahogy a Berni Unió Egyezmény 9. cikkében szerepel – és az ott engedélyezett kivételek teljes mértékben érvényesek digitális környezetben, különösen a digitális formátumú művek használatát tekintve. Ezen túlmenően a 10. cikkel kapcsolatos Egyeztetett Megállapítás megengedi olyan újabb kivételek és korlátozások bevezetését, amelyek megfelelnek a digitális hálózati környezetnek.

V. Következtetések

Az ECUP irányító csoportja meg van győződve arról, hogy az új technológiák és a rájuk épülő szolgáltatások jelenleg nem teszik szükségessé a nemzetközi és nemzeti szerzői jogi szabályozás jelentős módosítását. A meglévő szerzői jogi törvények biztosítják azt az alapot, amely nyomán a használók, a könyvtárak és a szerzői jog-tulajdonosok továbbra is jelentős szolgáltatásokat kapnak. A bizonytalan idők, amelyek előttünk állnak, a könyvtáraknak és a kiadóknak az ellenőrizhető könyvtári környezeten belül arra kell felhasználniuk, hogy új termékeket és új technológiákat próbáljanak ki kísérleti projektek keretében. Létfontosságú az is, hogy a könyvtárak és a szerzői jog tulajdonosai folytassák a párbeszédet az elektronikus társadalom kihívásairól.

Fordította: Hegyközi Ilona

Az Európai Bizottság Kulturális, Ifjúsági, Oktatási és Médiabizottságának jelentése (1998. június 25.)

A Zöld könyv a könyvtárak szerepéről korunkban c. dokumentumról

A) INDÍTVÁNY

A jelentés első – itt nem részletezett – fejezete azokat a határozatokat, rendeleteket, jelentéseket és dokumentumokat sorolja fel, amelyeket 1984 és 1998 között az Európai Unió hivatalos szervezetei tettek közzé, s amelyek szabályozták vagy befolyásolták az európai könyvtárak szerepét, munkáját, majd az indoklási és javaslati részt tartalmazza.

Tekintettel arra, hogy

- az információ birtoklása és elsajátítása elősegíti a gazdasági, szociális és kulturális beilleszkedést, meg kell szervezni és garantálni kell az állampolgárok szabad hozzáférését az információhoz;
- az információs társadalom európai modellje a fejlődésnek nem csupán gazdasági és technolo-

lógiai tényezőit veszi figyelembe, hanem a demokratikus, szociális és kulturális szempontokat is;

- az *Irányelvek a szerzői jogról* (Directive on copyright) tervezete biztosítja a tagállamok jogát, hogy kivételt tegyenek a kizárólagos többszörözési jog alól az alábbi esetekben:
 - intézmények által a nyilvánosságnak készített másolatok, ha azok nem járnak közvetlen vagy közvetett gazdasági haszonnal;
 - oktatási vagy kutatási célokra használt, nem kereskedelmi célzatú, egyedi illusztrációk;
 - látás- vagy halláskárosultak számára, nem kereskedelmi célzattal – a nemzetközi kötelezettségek betartásával, a különböző jogok és igények figyelembevételével – készült másolatok, ha azok nem sérelmesek a műrendes felhasználására;
- a kommunikációs technológia változásával a tudás és kultúra egyre növekvő hányadát tárolják hálózaton vagy digitális formában, melyekhez biztosítani kell a hozzáférést;
- a könyvtáraknak meg kell teremteniük a hagyományos és új információhordozók közötti kapcsolatot;
- Európában kb. 240 ezer könyvtári alkalmazott dolgozik csaknem 100 ezer könyvtári intézményben, s a könyvtári szolgáltatások az EU GDP-jének 0,4%-át teszik ki;
- lehetséges az iskolarendszerhez hasonlóan a közkönyvtári hálózat kialakítása – mint ez néhány tagországban már megtörtént –, amely az állampolgárság gyakorlásához nélkülözhetetlen, alapvető tudást közvetít mindenkihez; lakóhelytől, iskolázottságtól vagy szociális helyzetétől függetlenül;
- a képzett könyvtárosoknak egyedülálló gyakorlatuk van az információ kezelésében és feldolgozásában, s a közösség valamennyi tagja számára biztosítják a tudáshoz való hozzáférést és annak felhasználását;
- az iskolai és felsőoktatási könyvtárak támogatják az oktatást és a felnőttképzést, amelynek módszerei a tanulók önálló kutatási képességén alapulnak;
- a nemzeti könyvtárak feladata saját országuk kiadványainak és egyéb dokumentumainak gyűjtése, megőrzése és katalogizálása, ami a kulturális örökség továbbörökítésének előfeltétele;
- a tudományos könyvtárak szolgáltatásai nélkülözhetetlenek a kutatómunkához, s e szolgáltatások mennyiségének és színvonalának emelése a kutatómunka eredményét lényegesen javítja;
- az üzleti élet egyre több információt használ: a kis- és középvállalkozások a közösség által finanszírozott könyvtári forrásokat, míg a nagy-

vállalatok kutató- és információs részlegei a nagy tudományos könyvtárak szolgáltatásait veszik igénybe;

- számos könyvtár különböző felhasználói csoportra vagy területre specializálódott, mint pl. a csökkentiátóknak fenntartott gyűjtemények, a hivatali vagy a múzeumi könyvtárak, vagy egyes országokban az alapítványként működő, történelmi jelentőségű magánkönyvtárak;
- bár a különböző országokban a könyvtárak történelmi fejlődése különböző eredményeket hozott, európai szinten minden polgárnak biztosítani kell a tudáshoz és kultúrához való alapvető hozzáférést a könyvtárak révén;
- a könyvtárak különleges szerepet játszanak a gyerekek olvasni tudásának megszilárdításában, s e szerepük kiegészül az új média használatában való jártasság támogatásával;
- a könyvtárak elevenen tartják a közösség nyelvét, irodalmát és kultúráját, együttműködve a múzeumokkal, levéltárakkal és a kultúra szereplőivel, például az írókkal;
- a könyvtárak betekintést adnak használóik számára az idegen kultúrákba és életmódokba, amikor hozzáférhetővé teszik ezek könyveit, folyóiratait, filmjeit, zenéjét vagy elektronikus dokumentumait;
- a könyvtárak a szociális élet központjai, a lakosok különböző tevékenységének színterei a közösség fejlődésének szellemében;
- a könyvtárak főként azokat az embereket szolgálják, akik képesek és hajlandók egyéni fejlődésük érdekében dolgozni, új tartalmat keresni életüknek;
- a könyvtárak közreműködnek az információ tárolása, szervezése, kompatibilitása és átvitele különböző szabványainak kidolgozásában – korunkban e munka jelentősége, csakúgy, mint az együttműködése e területen, megnő;
- az elektronikus publikációkkal kapcsolatos licencmegállapodások új feladatokat rónak a könyvtárakra; szabályozásukat mind európai, mind a tagországok szintjén ki kell dolgozni a szerzői jog tulajdonosainak érdekeit is biztosítva;
- a telematikai infrastruktúra javítása megeremti a könyvtárak hálózati hozzáféréseinek technológiai hátterét;
- a könyvtáraknak meg kell oldaniuk az állománymegőrzés különleges problémáit: a tartós papír használatát, illetve a különböző technikával rögzített dokumentumok hosszú távú megőrzését és hozzáférést;
- azonos módszereket kell kifejleszteni az európai könyvtárak értékeléséhez és a könyvtári statisztikákhoz;
- néhány termelési szektor legfontosabb partnerei a könyvtárak, pl. az integrált könyvtári rend-

szerek gyártóié, könyvkiadóké, így a könyvtárak munkája és színvonala előnyösen hat a gazdaság e területeire;

- a *Telematics for Libraries* programot, amely 1990 óta csaknem száz projekt és számtalan könyvtári együttműködés kezdeményezője volt, folytatni kell az *Ötödik Kutatási és Technológiai Fejlesztési Programban* (5th Programme of Research and Technological Development) annak ellenére, hogy nincs külön könyvtári programja;
- az 1984. március 30-i *Határozat az Európai Könyvtár alapításáról*, és az 1997. március 13-i *Határozat az információs társadalomról, kultúráról és oktatásról* főként munkakapcsolatok révén valósul meg, így például a *Telematics for Libraries* projektjei, a nemzeti és parlamenti könyvtárak együttműködése révén, bár a technikai hálózatépítés kezdetleges maradt;
- a kulturális örökség digitalizálása, az utóbbi határozat egyik célkitűzése, néhány országban könyvtári közreműködéssel folyik, de rengeteg még a tennivaló;
- a könyvtárak forrásai nem elegendőek a modern társadalom kihívásaihoz, a szegényes források pedig nem teszik lehetővé a bennük rejlő szellemi tőke hatékony kiaknázását.

Az Európai Parlament

- megfontolja, hogy az Európai Uniónak az információs társadalmat érintő stratégiájában, kulturális, tartalmi, oktatási, információpolitikai terveiben és programjaiban, költségvetési határozataiban számításba veszi a könyvtárakat, mint az egyik legfontosabb, tudást és kultúrát kínáló rendszert;
- javasolja, hogy a tagállamok hasonlóképpen foglalják bele a könyvtárakat a megfelelő stratégiákba, tervekbe, programokba és költségvetésekbe, és hozzanak megfelelő intézkedéseket, hogy a könyvtárak aktív szerepet játszhassanak az információhoz való hozzáférés biztosításában;
- javasolja, hogy a tagállamok segítsék a könyvtárakat a kis példányszámú vagy drága kiadványok beszerzésében, ha azok a kulturális és nyelvi sokféleséget támogatják, és a könyvtárakon keresztül szélesebb közönséghez is eljuttathatók;
- felszólítja a Bizottságot, hogy gyorsítsa meg a munkát a készülő *Zöld könyv a könyvtárak szerepéről az információs társadalomban* c. kiadványon;
- határozottan felszólítja a Bizottságot, hogy a szerzői jogi kérdések megoldásában vegye figyelembe a könyvtárakat és a közösség információforrásaiként játszott szerepüket. Az *Irányelvek a szerzői jogról* c. dokumentumban meg kell őrizni a létező egyensúlyt a felek között, egyeztetve a felhasználók érdekeivel, a szabad felhasználás eseteit pedig a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelően kell megállapítani, hogy azok ne legyenek sérelmesek a jogtulajdonosok érdekeire és a mű rendes felhasználására;
- felszólítja a Bizottságot, hogy az Ötödik Kutatási és Technológiai Fejlesztési Program révén támogassa az európai könyvtárak hálózati együttműködését, segítse az információ feldolgozásával, megőrzésével, átvitelével és kompatibilitásával kapcsolatos szabványok létrejöttét. Felhívja a szabványokkal foglalkozó testületeket a könyvtárak szükségleteinek és tapasztalatának figyelembevételére;
- felszólítja a Bizottságot, hogy a hosszú távú megőrzés megoldására támogassa az európai kooperációt, hozzon létre egy információ- és tapasztalatcserét, valamint a magán- és a közszféra közötti együttműködést;
- javasolja, hogy a tagállamok hozzanak létre nemzeti pénzalapot saját dokumentumaik digitalizálására és megőrzésére;
- felszólítja a Bizottságot és a tagállamokat az elektronikus dokumentumok licencmegállapodásainak vizsgálatára, költség- és hatástanulmány készítésére – különös tekintettel a kis és alacsony költségvetésű könyvtárakra;
- felszólítja a Bizottságot, hogy kulturális programokra és információkra szánt költségvetésének az eddigieknél nagyobb részét szentelje a könyvtárak kulturális munkájára;
- felszólítja a Bizottságot és a tagállamokat a nemzetközi együttműködésben készült dokumentumok gyűjtésének, megőrzésének és katalógizálásának a biztosítására, függetlenül azok megjelenési formájától, összhangban a köteleispéldány-szolgáltatásra vonatkozó jogszabályokkal;
- javasolja, hogy a tagállamok minden könyvtár-típust lássanak el modern felszereléssel, elsősorban internet-hozzáféréssel, valamint az elektronikus kihívásokkal és a növekvő költségekkel arányos pénzforrásokkal;
- javasolja, hogy a tagállamok az UNESCO ajánlásának megfelelően az alapvető közkönyvtári szolgáltatásokat (saját anyag kölcsönzése, referenzmunkák használata) ingyen tegyék hozzáférhetővé;
- javasolja, hogy a tagállamok a könyvtárakon keresztül, valamint lehetőleg online változatban is, ingyen tegyék hozzáférhetővé a közpénzek felhasználásával létrejött dokumentumokat (törvényhozással kapcsolatos anyagokat, önkormányzati döntéseket, statisztikákat, nemzeti bibliográfiákat stb.);

- javasolja, hogy a tagállamok igazítsák könyvtárosképző és továbbképző rendszerüket az információs társadalom követelményeihez;
- felszólítja a Bizottságot, vizsgálja meg egy európai uniós könyvtári központ létrehozásának lehetőségeit, melynek hatásköre lehetne a könyvtári ügyek és kutatások koordinálása, képzések szervezése;
- felhívja a Bizottságot és a tagállamokat, hogy a kedvező tapasztalatok alapján európai információs pontokat állítsanak fel a könyvtárakban;
- felszólítja a Bizottságot, tanulmányozza, hogyan lehetne összehasonlításokat lehetővé tevő értékelési és statisztikai rendszert kidolgozni az Európai Közösség könyvtárai számára;
- javasolja a tagállamoknak, hogy az Európai Parlament tagjainak joguk legyen államuk nemzeti parlamentjének könyvtári szolgáltatásait igénybe venni;
- utasítja elnökét, hogy ezt a javaslatot továbbítsa az Európai Bizottságnak és a Tanácsnak.

B) ÉRTELMEZÉS ÉS MAGYARÁZATOK

Miért készült – saját kezdeményezésre – a jelentés?

Az Európai Unió könyvtárakkal kapcsolatos határozatai közül mérföldkőnek számított a Parlament 1984-es döntése az Európai Könyvtár létrehozásáról, illetve a Telematics for Libraries program elindítása 1990-ben. 1998-ban több, a könyvtárak jövőjét meghatározó határozat várható, a legfontosabb az Irányelvek a szerzői jogról. Ezért a Bizottság elkészíti a jelenlegi jelentésnél részletesebb Zöld könyv a könyvtárak szerepéről korunkban c. ajánlást a várható vita és a döntéshozók ösztönzésére.

Az Európai Unió könyvtári projektjei

1990 óta a Telematics for Libraries program 87 fő projektet és 6 platformot támogatott; a 350 résztvevő körülbelül fele könyvtár volt. Szabványokat (UNIMARC, EDIFACT), freeware eszközöket fejlesztettek ki (főként a Z39.50 szabványhoz kapcsolódóan); technikai know-how-t alkalmaztak könyvtári területeken. Vizsgálták a fejlesztések minőségét és használhatóságát (SPINTEL). A program legfontosabb célja a könyvtárak közötti gyakorlati együttműködés elősegítése volt. A Könyvtárak az információs társadalomban c. kiadványsorozatban 1995 és 1998 tavasza között 14 tanulmány jelent meg.

A tudás jelentősége. Hozzájárás a tudáshoz

Az információs társadalomban kiemelt szerepe van a tudás átadásának, felhasználásának és hozzáférhetőségének. Az Európai Közösség célja

a könyvtárakban mint a tudást közvetítő intézményekben felhalmozott kulturális, oktatási és kutatási tőke hatékony kiaknázása.

A könyvtárak sajátos feladata, hogy beszerezzék, rendszerezék, használatra felajánlják és megőrizzék a nyilvánosan elérhető anyagokat, függetlenül azok megjelenési formájától, oly módon, hogy szükség esetén azok megtalálhatók és felhasználhatók legyenek. Egyetlen más intézmény sem végzi ezt a hosszú távú, rendszeres munkát.

A könyvtárak (részben mint virtuális könyvtárak) jelentősége az információs társadalomban megnőtt az ipari társadalomhoz képest. Kulcsszerepet játszanak abban, hogy az állampolgárok tájékozódhassanak és hozzáférjenek a tudáshoz, hogy a társadalom demokratikus, nyitott és átlátható legyen. Aki könyvtárakba fektet pénzt, az a demokráciába és az egyenlőségbe fektet be.

A munkaerő-vándorlás miatt fontos, hogy a könyvtárak a bevándorlók anyanyelvén is kínáljanak anyagokat, főként újságokat, s formálják a bevándorlók gyermekeinek kulturális identitását.

A tudáshoz való hozzáférés új, hálózati formái kiemelik a könyvtáraknak mint a tudás rendszerezőinek szerepét, ugyanis ahhoz, hogy korábban ismeretlen területekről nyerjünk tudást, szintén szükségesek a hozzáértő közreműködők.

Nem csökkent a könyvtárak hagyományos szerepe a kulturális örökség megőrzésében és továbbadásában. Erre specializálódtak a nemzeti könyvtárak és a történelmi gyűjtemények (mint például Portugáliában a coimbrai, vagy a prágai Strahov kolostorkönyvtár). Ezen a területen jelentős a múzeumokkal és a levéltárakkal való együttműködés.

A könyvtárak mint információs szolgáltatók szoros kapcsolatban állnak a különböző oktatási intézményekkel. Nehézségeket okozhat a sokféle igény kielégítése, mint ahogy a könyvtárak is nehezen tekinthetők egységes egésznek különböző anyaintézmények oldaláról.

Mivel a könyvtárak szerepe az információs társadalomban ilyen alapvető és összetett, szükség van erőforrásaik fejlesztésére. A rendelkezésükre álló eszközökkel ugyanis nem tudnak eleget tenni az egyre növekvő elvárásoknak. Az európai könyvtárak támogatási rendszerét újra át kell gondolni az információs társadalom tükrében.

A legújabb kutatások szerint egyre nő a jól el látott és a pénzügyi problémákkal küszködő közkönyvtárak közötti pénzügyi szakadék.

Az információ feldolgozása egyéni folyamat

A növekvő információmennyiség haszontalan, ha nem válik tudássá, s nem hoz létre új tudást, terméket és kultúrát. Az emberi elme képessége, hogy újat alkosson, egyéni folyamat, amit segít-

hetünk az információ és a lehetőségek biztosításával. A könyvtár – a kulturális intézményekkel, iskolákkal és a médiával együtt – táplálja az elmét, és segíti annak fejlődését.

Megjósolható, hogy az európai információs társadalom valamennyi polgára használni fogja a könyvtárat élete valamely szakaszában: diákként, társadalmi tevékenységei révén, szabadidejének eltöltéséhez vagy a munkájához. Ennek oka kézenfekvő: a tudás felhasználása egyre intenzívebbé válik. A tudás egyszerű továbbításán kívül, amiben pl. a média működik közre, a könyvtár az egyéni kérdésekre nyújt egyéni választ gyűjteményei és szaktudása segítségével. Ugyanakkor a könyvtár megannyi váratlan felfedezés színtere, hiszen véletlenül is rábukkanunk anyagokra, amelyeket nem kerestünk, noha szükségünk van rájuk.

A média különböző típusai és az írástudás

A hagyományos elképzelés, mely szerint a könyvtár az a hely, ahol könyveket tartanak, már nem állja meg a helyét. Több tudományos könyvtárban a könyvek évtizedek óta háttérbe szorulnak a tudásanyag gyors változása miatt. A könyvtárak virtuális könyvtárakat hoznak létre, a nemzeti könyvtárak digitalizálják régi gyűjteményeiket, kézirataikat, térképeiket.

A könyvtáraknak valamennyi médiatípust gyűjteniük kell, aminek használatát biztosítani tudják. A zenéből, olvasásból vagy a videóból nyerhető tudás egyaránt releváns; a különböző tartalom különböző tárolási formát követel. A hozzáférés biztosításakor a könyvtár legfontosabb szempontja az anyag minősége. A tapasztalat azt mutatja, hogy az új média nem szorítja ki a régit, könyvtári közegben inkább erősíti egymás használatát.

Az általános köz- és iskolai könyvtárak esetében a hangsúly az írástudáson és az irodalmon van, mivel mind az állampolgári, mind más tevékenységek alapja az írni-olvasni tudás, és a nyelv megfelelő használata. A hálózati információk elérése és értékelése újfajta, kritikus olvasást igényel. A nyilvános internet-hozzáférést biztosító könyvtárak segítik e képesség kifejlődését, amelyet – az írástudás mintájára – a médiahasználat képességének (mediacy) is neveznek.

A szerzői jog és a könyvtárak

A közeljövő legnagyobb és legösszetettebb kihívását, egyben veszélyét az elektronikus dokumentumok jelentik a könyvtáraknak. A Bizottság 1997. december 10-én tette közzé ajánlását a szerzői és a szomszédos jogokkal kapcsolatban. A könyvtárak és levéltárak munkáját és szolgáltatásait erősen befolyásolja az elektronikusan tárolt dokumentumok hozzáférhetősége. Az ajánlást sok bírálat érte, mert a jogtulajdonosok jogait a felhasználók rovására bővíti.

A könyvtárak álláspontja szerint a felhasználóknak továbbra is ingyenesen kell olvasniuk és böngészniük a képernyőn az elektronikus könyvtárakat és archívumokat, éppúgy, mint a nyomtatott könyveket. Az ajánlás viszont ebben a vonatkozásban is a jogtulajdonossal kötött szerződéstől teszi függővé a könyvtárak és a levéltárak által nyújtott szolgáltatásokat. A tudáshoz való jog azonban nem lehet szerződés tárgya.

Az ajánlás szerint a tagországok kivételes esetekben korlátozhatják a szerzők jogát művek felhasználásához; más szavakkal a felhasználók jogaival nem szükséges egyeztetni. A kivételeket nagyon szűken határozták meg; figyelmet érdemel az oktatási („osztályteremben történő”) és kutatási célú szabad felhasználás, de már nem tartozik ide a tanulmányokhoz szükséges használat. Minden egyébtől eltekintve, ez ellentmond az egész életen át tartó tanulás elvének, amely nem művelhető széles körben akkor, ha a diákok nem használhatják szabadon a tudást saját kezdeményezésükre. A könyvtárak ezért szeretnék kiterjeszteni a kivételek körét a tanulmányok, oktatás és kutatás céljára történő felhasználásra.

A szerzői jogi probléma megoldásakor figyelembe kell venni a tudáshoz való szabad hozzáférés elvét, amely a szellemi munka és produktivitás legfontosabb előfeltétele, s meg kell őrizni a felek érdeke közötti (ma még létező) egyensúlyt. Megjegyzendő, hogy az ajánlás megvitatásakor egyedül a könyvtárak képviselték a felhasználók érdekeit.

Az elektronikus dokumentumokhoz kapcsolódó licencmegállapodások

Az elektronikus dokumentumok használatához licencmegállapodást kell kötni a termék előállítójával. Ennek költségei többletterhet rónak a könyvtárakra. A nagyobb könyvtárak gyakorlata ezért az, hogy közösen tárgyalnak, és közös licencmegállapodást kötnek. Az egyedi termékekre (pl. CD-ROM) egyenként, más-más feltételekkel megkötött licencek idő- és munkaigényesek, ezért a közös licencmegállapodások lehetőségét itt is meg kell vizsgálni.

Az internet által okozott kihívások

Az első és legnagyobb kihívás az internethez való szabad hozzáférés biztosítása. A könyvtárak tapasztalata e téren többnyire pozitív; előnyük, hogy a felhasználókat hozzáértő tanáccsal, más típusú anyaggal is tudják segíteni. Minél régebben érhető el az internet a könyvtárban, használata annál elterjedtebb a hátrányba szoruló csoportok (nők, idősebbek) körében.

Az internet-hozzáférés azonos anyagot kínál mindenkinek, függetlenül attól, hogy szegény vagy jól ellátott könyvtár kapcsolódik-e a hálózatra. Ez

akkor is így marad, ha a jelenleg ingyen elérhető anyagok egy része kommercializálódik; az alapvető információk, mint például az európai uniós dokumentumok, továbbra is szabadon elérhetőek maradnak.

A könyvtáraknak a pornográf és erőszakos anyagok okoznak gondot. Az eddig kifejlesztett szűrőprogramok mechanikusan válogatnak, ezért nem kielégítőek. A „mell” szó letiltása például automatikusan kizárja a mellrákkal foglalkozó weboldalakat is. A könyvtári gyakorlat az egyes országok kultúrájához illeszkedik. Az északi országokban oly nagyra értékelik az internet nyújtotta lehetőségeket, hogy a nyilvánosságra került visszaélések miatt sem kívánták intézményesen ellenőrizni a hozzáférést. Más országokban megkérdőjelezték a könyvtári internethasználatot, vagy szűrőprogramok bevezetését fontolgatták.

A könyvtáraknak két alapvető kötelessége van az internetes anyagokkal kapcsolatban is: a megőrzés és a rendszerezés. Mindkét feladatukat akadályozza az internet állandó változása. Nem könnyű tisztázni, hogy ki felelős a hosszú távú megőrzésért, mert az anyag egy része nemzetközi együttműködésben készül – mint például az EU kiadványai. Az érintett európai országok kötelese példány-jogszabályai szabályozzák az ilyen típusú dokumentumok internetes kereszttetszetének megőrzését, a helyzet azonban továbbra is bizonytalan.

Az internet jelenlegi kaotikus állapota mutatja, milyen értékes munkát végeznek a könyvtárak a katalogizálással, rendszerezéssel és indexeléssel. Keresik a megoldást, hogy e hagyományos módszerekkel hogyan lehet az internetes anyagokat rendszerezni és visszakereshetővé tenni, hiszen még a legjobb keresőrendszerek is (Alta Vista, Lycos stb.) elsősorban bizonyos szókombinációkra keresnek. Kiegészítésként szükség van olyan szelektív keresőszolgáltatásokra, amelyek könyvtári szakmai elvek alapján biztosítanak hozzáférést a hálózati anyagokhoz.

A könyvtári gyűjtemények fizikai megőrzése technikai háttérrel kíván

A fizikai és technikai állományvédelem elsősorban a nemzeti és megőrzési kötelezettséggel bíró könyvtárak feladata. A savas papír a legnagyobb gond, mivel az oxidáció következtében megsemmisül a ráírt szöveg. Még a mostanában nyomtatott kiadványok egy része sem teljesíti a hosszú távú megőrzés követelményeit. Arról sincs megbízható információ, hogy a modern technikával készült dokumentumok meddig őrizhetők meg. A könyvtárak és a dokumentumok előállítói nagy mennyiségű dokumentumot konvertálnak más formátumba, vagy visznek át más tárolóközegre (újságok mikrofilmzése, egész gyűjtemények digitalizálása) komoly beruházások árán.

Az állománymegőrzés elsősorban nemzeti feladat. Ugyanakkor szükség van az európai kulturális örökség megőrzése érdekében a megőrzéssel kapcsolatos képzés és tapasztalatcsere támogatására.

A könyvtári hálózat

A könyvtárak hálózatként működnek a leghatékonyabban, nemzetközi szinten is bővítve az egyes könyvtárak korlátozott lehetőségeit. A könyvtárközi kölcsönzés az együttműködésen alapul, mely révén közös szabályokat és szabványokat fogadtak el, és kidolgozták, hogyan lehet megfelelő információt szerezni más könyvtárak gyűjteményéből. Az internet új lehetőségeket nyitott a bibliográfiai és lelőhely-információk felkutatásában; módot ad a tapasztalatcsere, például nehéz referenzkérdések megoldásában.

Sok európai kutatóintézet könyvtára csak korlátozottan, az adott intézet tagjai által vehető igénybe; használatuk kiterjesztése az internet segítségével sarkalatos probléma. A hálózati együttműködés a könyvtárak között még kiaknázatlan terület. Nem sok haladás történt annak érdekében például, hogy a fontosabb katalógusok elérhetőek legyenek az interneten.

A könyvtárak és a gazdaság

Az Európai Közösség GDP-jének 0,4%-át a könyvtárak adják, és kb. 240 ezer embert foglalkoztatnak. Az információs társadalomban gazdasági jelentőségük kétségkívül növekedni fog, akár a többi, információval foglalkozó szektoré. A tudás – mint a termelést segítő tényező – terjesztése társadalmilag hasznos tevékenység, érdemes közpénzeket fektetni bele. A nyolcvanas évek közepén megfigyelték, hogy az EU országaiban működő könyvtárak gyűjteményeit – mint elhanyagolt kincstárakat – nem megfelelően hasznosítják. Ez a szellemi tőke csak új befektetésekkel tehető produktív. A Telematics for Libraries program válasza volt erre a problémára, mert módszeresen javította a könyvtárak forrásainak felhasználását.

A könyvtárak, akár az általános iskolák, nem tehetők gazdaságilag életképesekké. Több próbálkozás történt, de még a legambiciózusabb kísérletekkel is felhagytak időközben. Némely szolgáltatás pénzügyi alapokra helyezhető ugyan, de korántsem mind, és nem minden könyvtárban. Ugyanakkor, más megközelítésben a könyvtárak nagyon magas költségmegtérülési aránnyal működnek. A statisztikák szerint egy ország a közpénzeknek kevesebb mint egy százalékát költi könyvtárakra, miközben a lakosság kétharmada használja őket.

Több, könyvtárakhoz fűződő, a gazdasági növekedést serkentő tényezőt említhetünk: az elektronikus dokumentumok licencköltségeit, illetve a

katalógusok és eredeti anyagok digitalizálását. Külön iparág épült a könyvtárakra, ideértve az integrált könyvtári rendszerek, a hálózati vagy CD-ROM-os katalógusok előállítását. Európában komoly piacuk van, bár erős a versenyben állnak az amerikai cégekkel. Üzleti lehetőséget kínál a szektor cégeinek a könyvtári állomány hosszú távú megőrzése, és a savas papír okozta problémák megoldása.

A könyvtárak sok kiadó és tartalomszolgáltató legfontosabb vevői. Különösen a kis nyelvek könyvkiadásában és az értékes, de ráfizetéses kiadványok (könyvek, videók, filmek) forgalmazásában fontos a szerepük.

A könyvtárak előljárnak az internet terjesztésében; többnyire hozzájuk vezet az első, internetes hozzáférést biztosító kábel is. Új piacot nyithatnak a multimédiás termékek számára.

A gazdasági megfontolások mellett a könyvtárak szerepe jelentős a közösségek és a felhasználók mindennapi életében. Kutatások bizonyítják, hogy különösen a gazdaságilag hanyatló térségekben a minőségi könyvtári szolgáltatások segítenek megkapaszkodni az ottlakóknak. Új túlélési stratégiákat kínálnak a közösségnek, a munkanélkülieket pedig a tanulásban, új lehetőségek megtalálásában segítik.

Költségek

A könyvtárhasználati díjak országonként változnak: vagy beiratkozáskor, vagy bizonyos típusú

anyagok (videó, zene) kölcsönzésekor kérnek pénzt. A késedelmi bírságot és az előjegyzési díjat valamennyi országban kiróják.

A díjakkal elsősorban a felhasználást befolyásolják. A kölcsönzési díjak jogosultságát vitatják, az ellenzők szerint csak a kölcsönzést és a könyvtárhasználatot csökkentik, míg a bevételek csekély hasznot jelentenek, nem oldják meg a könyvtárak pénzügyi gondjait.

A könyvtári katalógusok, elsősorban a nemzeti bibliográfiák ingyenes használatáról több országban is folyik a vita. A díjak bevezetését bírálók szerint ésszerűtlen pénzt kérni a költségvetési pénzek felhasználásával összegyűjtött információért, amely a nemzeti kulturális örökség részeként mindenki tulajdona. Hasonlóan közpénzből készülnek a felhasználók számára értékes térképek és statisztikák, amelyek általános hozzáférhetősége már csak a demokrácia szempontjából is alapvető. Az ilyen típusú információk internetes közzététele lényegesen javítja a hozzáférést, csekély terjesztési költségek mellett.

Konszenzust kell találni a költségvetési pénzek felhasználásával készült anyagok ingyenes vagy térítéses használatáról folyó vitában.

/Report on the Green Paper on the role of libraries in the modern world. = Committee on Culture, Youth, Education and the Media. 25 June 1998. 14 p./

(Dobó Katalin)

Digitális források lincencelése: hogyan kerüljük el a csapdákat?

A papíralapú világban a könyvtáros beszerez egy könyvet, amelyet az olvasók annyiszor vesznek kézbe, ahányszor csak akarják. Ha a könyvtár a könyvet megvette, az örökre a tulajdonában marad. Digitális környezetben a könyvtáros gyakran csak az elektronikus másolathoz való hozzáférést vásárolja meg, azt is csak meghatározott időre, és előre kikötött használati feltételek mellett. Ez a vétel legtöbbször licenck megvásárlásával történik. A licenc olyan formális engedélyezés, amely nélkül a tevékenység jogtalan lenne. A licenckre általában a szerződésekre vonatkozó jogszabályok (contract law) érvényesek.

Amikor a szerzői jog tulajdonosa (sok esetben a kiadó) elküld egy licenckmegállapodást, ezzel ajánlatot tesz arra, hogy termékét milyen feltételek mellett lehet használni. Általában egy típuszöveget küldenek, amelyet a könyvtár saját igényeinek megfelelően módosíthat. A licencket általában jogászok állítják össze olyan nyelvezetben használva, amely megrémiszi a könyvtárosokat. Pedig

nagyon fontos, hogy értsük, miben állapodunk meg! Ha elmulasztjuk az aláírást, vagy figyelmen kívül hagyjuk a feltételeket és a határidőket, azért ezek még érvényben maradnak. A termék vagy a szolgáltatás használatának feltételeit úgy fogalmazzuk meg, hogy érvénybe léptükhöz elég, ha a kiadó értesítette róluk a könyvtárat.

Az ECUP (European Copyright User Platform) keretében a könyvtárosok számára összeállítottak egy figyelmeztető listát, hogy segítsenek megérteni bizonyos paragrafusok, záradékok következményeit.

A szerzői jog és a licenck kapcsolata

A könyvtárosok és az őket képviselő szervezetek azon az állásponton vannak, hogy a szerzői jogi törvényekben a nyomtatott formában megjelenő anyagok tekintetében a rájuk vonatkozó kivételeket meg kell tartani a digitális forrásokra is. A szerződésekre vonatkozó jogszabályokban a